

Nafisa NAZAROVA,

Urganch davlat universiteti tadqiqotchisi

ALISHER NAVOIYNING “NAVODIR USH-SHABOB” DEVONIDA RAD SAN'ATINING QO'LLANISHI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotiga kiruvchi “Navodir ush-shabob” devonida uchraydigan rad san'ati tahlil qilinadi. Devonning biz ko'rib chiqqan sahifalaridan radning bir necha ko'rinishlari – so'zning bayt ichida takrorlanishi hamda matla' misrasining she'r oxirida qaytarilishi misollar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: “Navodir ush-shabob”, rad, radd ul-matla', radd ul-ajuz al-as-sadr, takror, g'azal, badiiy san'at, poetika.

Annotation. This article analyzes the poetic device rad, found on the opening pages of the Navodir ush-shabob divan, which is part of Alisher Navoi's “Khazoyin ul-maoniy” collection. The study examines, through textual examples, several forms of rad identified in the pages of the divan under consideration: the repetition of a word within a bayt and the repetition of the opening line of the matla' at the end of the poem.

Keywords: “Navodir ush-Shabob”, rad, radd al-matla', radd al-ajuz al-as-sadr, repetition, ghazal, poetic device, poetics.

Аннотация. В статье анализируется искусство рада, встречающееся на первых страницах дивана «Редкости юности», входящего в состав сборника стихов Алишера Навои «Сокровищница мыслей». В исследовании на примерах рассматриваются несколько видов рада, выявленных и изученных нами на страницах дивана: повторение слова внутри бейта, а также повторение строки матла' в конце стихотворения.

Ключевые слова: «Редкости юности», рада, рада уль-матла', рада уль-ажуз ал-ас-садр, повтор, газель, художественный приём, поэтика.

Alisher Navoiy o'zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi sifatida badiiy so'zning imkoniyatlaridan nihoyatda mahorat bilan foydalangan. Uning she'riy merosida vazn, qofiya va radif bilan bir qatorda turli badiiy san'atlar ham muhim vazifa bajaradi. “Navodir ush-shabob” “Xazoyin ul-maoniy” tarkibidagi devonlardan biri bo'lib, unda shoirning yosh davriga oid lirik kechinmalari, ishqiy, falsafiy, axloqiy va ruhiy mazmundagi qarashlari badiiy jihatdan yuksak darajada ifodalanadi. Mazkur devon g'azallarida shoir so'z takrorining turli shakllaridan foydalangan. Masalan, g'azalning har bir misrasi oxirida bir xil so'zning kelishi ko'pincha radif hodisasidir. Rad san'atida esa takrorning muayyan poetik o'ni va vazifasi mavjud bo'ladi.

Rad san'ati mumtoz poetikada qaytarishga asoslangan badiiy vositalardan biridir. Navoiy ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlarda ham radning turli ko'rinishlari, jumladan, radd ul-ajuz al-as-sadr va radd ul-matla' [2] alohida qayd etiladi.

“Rad” tushunchasi arabcha “qaytarmoq”, “orqaga qaytarmoq” [2] ma'nolarini anglatadi. Badiiy san'at sifatida u muayyan so'z, ibora yoki she'riy unsurning matn ichida maqsadli tarzda takrorlanishiga asoslanadi. Navoiyshunoslikka oid manbalarda radning turli ko'rinishlari qayd etilib, radd ul-ajuz al-as-sadr kabi san'atlarda so'zning she'r yoki baytning boshqa qismida qayta kelishi ta'kidlanadi. Rad san'atining muhim xususiyati shundaki, takror shunchaki shakliy hodisa bo'lib qolmaydi. U ma'noni ta'kidlaydi, fikrni kuchaytiradi, bayt qismlarini o'zaro bog'laydi va she'rning ohangdorligini oshiradi.

“Navodir ush-shabob”da rad san'atining qo'llanishi
“Zihe el nihoni sanga oshkoro,
Nihon dardima oshkor et mudoro” [1].

G'azalning oxirida esa birinchi misra aynan takrorlanadi: “Zihe el nihoni sanga oshkoro”.

Bu holat radd ul-matla' san'atining aniq ko'rinishidir. Radd ul-matla' g'azal matla'sidagi misra yoki uning muhim qismining she'rning keyingi qismida, ayniqsa maqta' yoki xotimada qaytarilishiga asoslangan san'atdir. Bunday takror tasodifiy emas: u she'rning boshida qo'yilgan fikrni yakunda yana bir bor ta'kidlaydi. Mazkur g'azalda “Zihe el nihoni sanga oshkoro” misrasining oxirida qaytarilishi kompozitsion jihatdan halqaviy yaxlitlik hosil qiladi. G'azal boshida oshkor

va nihon tushunchalari o'rtasidagi ziddiyat yuzaga chiqariladi. Shoirning “el nihoni” va “sanga oshkoro” qarama-qarshiligi orqali lirik qahramonning ichki holati ifodalanadi. G'azal davomida bu ruhiy holat turli tasvirlar orqali rivojlantiriladi va oxirida boshlang'ich misraning aynan qaytarilishi bilan yana asosiy fikrga qaytiladi. Demak, bu yerda rad san'ati faqat takror yaratish uchun emas, balki g'azal mazmunini kompozitsion jihatdan yakunlash vazifasini ham bajaradi.

Rad san'atining yanada yaqqol namunasi 8-raqamli g'azalda uchraydi. G'azalning matla'i quyidagicha:

“Kimki, yetkay ishq dardu dog'din ofat anga,
Dog' mehri saltanatdur, dard erur sihat anga” [1].

Ushbu baytda “dard” va “dog” so'zlarining takroriy joylashuvi alohida e'tiborga loyiq. Birinchi misrada: dard-u dog' birikmasi keladi. Ikkinchi misra esa: *Dog' mehri... dard erur...* shaklida boshlanib, birinchi misradagi ikki muhim birlik yana qaytariladi. Bu yerda takrorning oddiy shakliy hodisa emasligi ko'rinadi. Shoir “dard” va “dog” so'zlarini birinchi misrada ishqning oqibati sifatida keltirsa, ikkinchi misrada ularning ma'nosini rivojlantiradi. Natijada *dard – dard, dog' – dog'* tarzidagi qaytish baytning ikki misrasini semantik jihatdan bir-biriga bog'laydi. “Dard” so'zi ishqning ruhiy iztirobini, “dog” esa ishqdan qolgan ruhiy izni bildiradi.

Ikkinchi misrada esa “dog”ning “saltanat”, “dard”ning “sihat” bilan bog'lanishini hosil qilinadi. Ya'ni ishqdagi dard oddiy kasallik emas, balki oshiq uchun ma'naviy boylik va hatto “sihat”ga teng hodisa sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, rad san'ati bu baytda ikki misra orasidagi mazmuniy ko'priq vazifasini bajargan. Takrorlangan so'zlar yangi kontekstda yangi ma'no qirralarini hosil qiladi.

Rad san'atining eng yorqin namunalaridan yana biri 18-g'azalning matla'sida uchraydi: “Tushkali qadding havosi boshima avbosh aro, Bosh aro kestim alif yozgan alifdek bosh aro.” [1]. Bu ikki misrada “bosh” so'zi bir necha o'rinda takrorlangan: boshima – Bosh aro – bosh aro. Bu takror ayniqsa diqqatga sazovor, chunki birgina bayt ichida bir so'z uch xil vaziyatda ishlatilmoqda.

Birinchi misradagi “boshima” lirik qahramonning jismoniy va ruhiy holatini ifodalaydi. Ikkinchi misraning boshida

kelgan “Bosh aro” esa takror orqali birinchi misradagi mazmunni davom ettiradi. Misraning oxiridagi “bosh aro” takrorini yakunlab, baytga o'ziga xos ritmik halqa beradi. Bu yerda rad san'atining ikki muhim vazifasini ko'rish mumkin. Birinchisi – ta'kid: “bosh” so'zining ketma-ket qaytarilishi o'quvchi e'tiborini aynan shu tushunchaga qaratadi. Ikkinchisi – ohangdorlik: “boshima – Bosh aro – bosh aro”

ketma-ketligi tovush va ritm jihatidan baytning musiqiyligini kuchaytiradi.

Navoiy uchun takror shunchaki tashqi bezak emas. U ko'pincha oshiqning iztirobi, hayrati, ishqiy kechinmasi yoki ichki ruhiy holatini kuchaytiradi. Shu jihatdan rad san'ati shoirning psixologik tasvir vositalaridan biri sifatida ham namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Navodir ush-shabab. I qism [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: www.ziyouz.com.
2. Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. – Toshkent: O'zbekiston, 2014.
3. Rahmonov N. Navoiyning ijodiy faoliyati: o'quv-uslubiy majmua. – Toshkent, 2017.
4. Atoulloh Husayniy. Badoyi' us-sanoyi' / Ma'sul muharrir: A. Rustamov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.